

Ks. WOJCIECH KARDYŚ
WSD Pelplin

OKREŚLENIA, IMIONA I PERSONIFIKACJE DEMONÓW ORAZ ICH POCHODZENIE WEDŁUG APOKRYFICZNEGO *TESTAMENTU SALOMONA*

Testament Salomona jest apokryficznym pismem pochodzącym z III wieku po Chr.¹ Napisany został w języku greckim². Czytelnik może w nim odnaleźć wiele informacji na temat świata demonów, opartych na wierzeniach starożytnych (zarówno biblijnych, jak i pozabiblijnych). Jakub Kręcidło uważa, że księga jest „najważniejszym podręcznikiem demonologii, jaki pozostawiła nam starożytność”³. Warto zatem dokonać próby klasyfikacji pojawiających się przed królem Salomonem złych duchów. Z racji ograniczonej formy w niniejszym artykule zostaną pominięte zagadnienia związane z miejscem przebywania/zamieszkania demonów, z aniołami (lub archaniołami), które są w stanie unieszkodliwić je, z wyznaczonymi przez Salomona zadaniami przy budowie świątyni jerozolimskiej, z formami nękania i dręczenia ludzi przez poszczególne złe duchy. Informacje na

¹ Taką datę przyjmuje większość uczonych, por.: S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, Kraków 1994, s. 219-220; G.A. Pérez, *Apocrifi dell'Antico Testamento*, w: *Letteratura giudaica intertestamentaria* (Introduzione allo studio della Bibbia 9), red. G. A. Pérez, F. G. Martínez, M. Pérez Fernández, Brescia 1998, s. 328; J. Kręcidło, *Testament Salomona. Wprowadzenie*, w: *Pisma apokaliptyczne i testamenty* (Apokryfy Starego Testamentu 2), red. M. Parchem, Kraków-Mogilany 2010, s. 397-399. Por. szczegółowo na temat hipotez datacji w: C.C. McCown, *The Testament of Solomon, Edited from Manuscripts at Mount Athos, Bologna, Holkham Hall, Jerusalem, London, Milan, Paris and Vienna, with Introduction* (Untersuchungen zum Neuen Testament 9), Leipzig 1922, s. 105-108; D.C. Duling, *Testament of Solomon (First to Third Century A.D.)*. *A New Translation and Introduction*, w: *The Old Testament Pseudepigrapha. Volume One. Apocalyptic Literature and Testaments*, red. J. H. Charlesworth, Peabody 2011, s. 940-943.

² Apokryf zachował się w 18 rękopisach, które C.C. McCown ułożył w 3 recenzje. Jego eklektyczna wersja (traktowana w artykule jako tekst oryginalny) posłużyła do przekładu na język polski, którego dokonał J. Kręcidło (to tłumaczenie traktujemy jako polską wersję źródłową); por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie i noty*, w: *Pisma apokaliptyczne i testamenty* (Apokryfy Starego Testamentu 2), red. M. Parchem, Kraków – Mogilany 2010, s. 413-451.

³ J. Kręcidło, *Testament Salomona. Wprowadzenie...*, s. 393.

ten temat możemy przeczytać w księdze. Zajmiemy się natomiast przywołaniem określeń i imion demonów pojawiających się w apokryfie. Najpierw będą to określenia ogólne, potem określenia obrazowe i opisowe, następnie imiona (nazwy własne) i wreszcie personifikacje. Tam, gdzie będzie to możliwe, zostaną podane informacje dotyczące pochodzenia danej nazwy, jej etymologii, nawiązań do tekstów biblijnych i pozabiblijnych (judaistycznych, mitologicznych, astrologicznych i in.). Zaproponowana w artykule klasyfikacja pozwoli być może zgłębić nieco skomplikowany i bardzo mocno rozbudowany świat istot demonicznych nakreślony na kartach *Testamentu Salomona*.

1. OKREŚLENIA OGÓLNE

Autor *Testamentu Salomona* najczęściej posługuje się terminem ogólnym – „demon”. Stosuje jedną z dwóch form: ὁ δαίμων (1,5.9.11.12.14; 2,1.6) oraz τὸ δαιμόνιον (1,9.10; 7,8; 16,1). W liczbie mnogiej wskazane wyżej słowa przyjmują odpowiednio postacie: οἱ δαίμονες (20,12) i τὰ δαιμόνια (1,7; 6,9). Oczywiście nie w każdym przypadku rzeczownikom towarzyszą rodzajniki określone. W tekście pojawia się również sformułowanie określające demony żeńskie: δαιμόνων θήλεια (4,1). Termin „demon” w klasycznej grece oznaczał ducha (także dobrego, często opiekuńczego)⁴, natomiast w *Testamencie Salomona* odnosi się już tylko do duchów złych, dlatego rzadko kiedy możemy odnaleźć dookreślenia typu „zły demon” (πονηρὸν δαιμόνιον; 1,4) lub „uciążliwy demon” (τὸ χαλεπὸν δαιμόνιον; 1,10). Drugim, często używanym przez autora księgi, terminem (oprócz rzeczownika δαίμων / δαιμόνιον) jest πνεῦμα („duch”; 4,4; 15,8; 16,1) lub w liczbie mnogiej πνεύματα („duchy”; 15,11). Ten rzeczownik z kolei sam w sobie nie przesądza, czy mamy do czynienia z istotą dobroczynną, czy ze złowrogą, toteż dla nakreślenia kontekstu przydatne okazują się dookreślenia, np.: πονηρὸν πνεῦμα („zły duch”; 13,6; 22,10.12) lub τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα („duchy nieczyste”; 3,7). W końcowym fragmencie księgi pojawiają się dwa zestawione razem terminy: „bożki” i „demony” (w celowniku: τοῖς εἰδώλοις καὶ δαίμοσιν; 26,7). Wskazane powyżej zwroty wykazują zbieżność z *Nowym Testamentem*, gdzie w podobny sposób określa się istoty demoniczne⁵.

⁴ G.J. Riley, *Demon*, Δαίμων, Δαιμονίων, w: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, red. K. van der Toorn, B. Becking, P.W. van der Horst, Leiden – Boston – Köln 1999, s. 235-240.

⁵ W *Nowym Testamencie* rzeczownik δαιμόνιον prawie zawsze odnosi się do złych duchów i zwykle pojawia się w liczbie mnogiej. Z kolei słowo πνεῦμα, które również używane jest w odniesieniu do demonów, czasem towarzyszą dookreślenia, takie jak: „zły”, „gorszy”, „nieczysty” i in.

2. OKREŚLENIA OBRAZOWE I OPISOWE

Na szczególną uwagę zasługują określenia, jakie pojawiają się w *Testamencie Salomona* w odniesieniu do Beelzebula (jego imieniu przyjrzymy się później). Chociaż hierarchia świata demonów zarysowana w księdze nie jest dość wyraźna i pozostaje mało eksponowana, jednak głównego spośród złych duchów określa się następująco: „król” (βασιλεύς; 6,9), „władca” (ἄρχων; 16,5), „władca demonów” (ὁ ἄρχων τῶν δαιμονίων; 2,9; 3,5; 6,1), „zarządca demonów” (τῶν δαιμονίων ὁ ἔξαρχος; 3,6) oraz „władca duchów (powietrznych, naziemnych i podziemnych)” ([ἀερίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων] πνευμάτων δεσπότης; 16,3). Widać tu echo zwrotów odnoszonych przez autorów Nowego Testamentu do szatana. Jest on w nich określony mianem „władcy tego świata” (ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου; J 12,31; 16,11) lub ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων (J 14,3). Ewangelista Jan używa tych zwrotów przede wszystkim w sposób ironiczny. U synoptyków diabeł pojawia się jako „władca demonów” (ὁ ἄρχων τῶν δαιμονίων; Mt 9,43; 12,24; Mk 3,22; Łk 11,15), a Paweł nazywa go „władcą królestwa powietrza” (ὁ ἄρχων τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος; Ef, 2,2)⁶. W apokryfie wzmiankowane są również istoty podlegające władzy Beelzebula. Są to „duchy, które znajdują się w powietrzu, jak również na ziemi i pod ziemią” (w dopełniaczu: πνευμάτων ἀερίων τε καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων; 22,1). Sam Beelzebul dwukrotnie wspomina pierwotne grono swych towarzyszy (jeszcze sprzed strącenia z niebios), określając ich jako „aniołów niebieskich” (οἱ οὐράνιοι ἄγγελοι; 6,2)⁷. Jednego z nich (Abezētibu) wymienia z osobna, nazywając go „bezbożnym” (ἄθεος; 6,3).

Inny ważny demon, jakiego poznajemy z lektury apokryfu, to Asmodeusz. Do niego odnoszą się takie określenia, jak: „Wielka Niedźwiedzica” (ἄμαξα; 5,4) i „Potomek Smoka” (ὁ δρακοντόπους; 5,4). Są to sformułowania zaczerpnięte z terminologii astrologicznej⁸. Powiązanie demonologii z astrologią to charakterystyczna cecha *Testamentu Salomona*⁹. Wiele demonów łączy się z konkretnymi gwiazdami lub gwiazdozbiorami jako miejscami ich zamieszkania.

⁶ Por. D.E. Aune, *Archon ἄρχων*, w: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible...*, s. 83; K. Kościelniak, *Zło osobowe w Biblii. Egzegetyczne, historyczne, religioznawcze i kulturowe aspekty demonologii biblijnej*, Kraków 2002, s.115-116; W. Kardys, *Szatan w Starym Testamencie oraz w judaizmie Drugiej Świątyni. Studium z historii tradycji* (Studia Biblica Lublinensia), Lublin 2015, s. 301-303.

⁷ Mamy tu wyraźne nawiązanie do opowiadania o grzechu synów Bożych (por. Rdz 6,1-4) podjętego później przez apokryficzną *I Księgę Henocha* (por. 6,11).

⁸ Podobnie jak obecny w tym samym zdaniu zwrot „mniejsza gwiazda” oraz wspomniany ojciec Asmodeusza, mający na niebie tron; być może są to kolejne gwiazdy i konstelacje: Mała Niedźwiedzica i Gwiazda Polarna; por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Thumaczenie...*, s. 420.

⁹ Por. C.C. McCown, dz. cyt., s. 46; J. Kręcidło, *Testament Salomona. Wprowadzenie...*, s. 408-409; D.C. Duling, dz. cyt., s. 952-956.

Szczególną grupę określeń demonicznych stanowią te, które odnoszą się w jakiś sposób do siły, wielkości, mnogości złych duchów. I tak np. ojciec demona Liksa Tetraksa został nazwany „Wielkim” (ὁ μέγας; 7,5)¹⁰. Skrzydlatego Smoka określono mianem „ducha uczynionego bogiem pośród ludzi” (πνεῦμα θεοποιούμενον ἐν ἀνθρώποις; 14,2). Demon Kynopegon ukazany jest jako „okrutny duch morski” (θαλάσσιον πνεῦμα χαλεσόν; 16,1). W tym przypadku być może mamy nawiązanie do starożytnego mitu funkcjonującego w przekazach bliskowschodnich, w myśl którego u początków powstania świata nastąpiła walka między dobrym bóstwem a złym. To drugie reprezentuje pierwotne wody chaosu i posiada cechy demoniczne, niszczyielskie oraz jest wrogo nastawione względem dobrego boga¹¹. Kolejny zły duch (o imieniu Niosący Lwa) okazuje się być istotą wieloosobową – „legionem” (λεγεών) (11,5.6.7) / „legionami” (λεγεώνες) (11,3). Widać tu nawiązanie do wojskowości rzymskiej oraz do historii opętanego z przekazów ewangelicznych, w których zły duch, zapytany przez Jezusa o imię, odrzekł: „Na imię mi «Legion» (λεγιών), bo nas jest wielu” (Mk 5,9; por. 5,15; Łk 8,30). Bardzo szkodliwy demon został nazwany „uciążliwym duchem” (πνεῦμα χαλεπόν; 25,3), a związany ze sferą seksualną – „lubieżnym duchem człowieka giganta” (ὄχεικὸν πνεῦμα ἀνθρώπου γίγαντος; 17,1)¹². Wreszcie jeden z demonów został porównany do wiatru (ὡς ἄνεμὸς ἐστὶ τὸ πνεῦμα; 22,3).

Jest poza tym pewna grupa duchów, która przybiera wygląd zwierzęcia lub zawiera jakiś element zaczerpnięty ze świata fauny, np.: pies (κύων) (10,1.2.8.11), (duch o imieniu Różga [Ῥάβδος]) (10,4), a właściwie podobny do psa, lecz Salomon zwraca się do niego wołaczem „psie”. Inne zwierzę to lew (o wyglądzie lwa, jak „lew okazały”) (λέων ὀρθός) (11,1). Być może autor sugerował się wzmianką Piotra o diable, który „jak lew ryczący krąży, szukając kogo pożreć” (1 P 5,8). Postać lwa (a także skrzydlatego stworzenia) przyjmuje niekiedy demon Orniasz (por. 2,3). Warto wspomnieć ponadto demona określonego mianem „ducha skrzydlatego” (πνεῦμα πτεροειδές) (14,4) oraz „ducha z jednym skrzydłem” (πνεῦμα μονόπτερον) (25,3). W 10,8 pojawia się z kolei demon „bezglowy” (ἀκέφαλος). Różne formy zwierząt przybierają duchy przybyłe w liczbie trzydziestu sześciu (por. 18,1).

¹⁰ Być może jest to kolejne określenie Beelzebula.

¹¹ Jest to tzw. *combat myth* (warto wspomnieć choćby walkę Tiamat z Mardukiem i Aszurem czy Humbaby z Gilgameszem); por. N. Forsyth, *The Old Enemy. Satan and the Combat Myth*, Princeton 1989, s. 21-22,48-50; W. Kardys, dz. cyt., s. 31-32.

¹² Por. Rdz 6,1-4; 1 *Księga Henocha* 10,12.

3. IMIONA

Kolejną grupę określeń odnoszących się do złych duchów stanowią nazwy własne. Są to najczęściej imiona poszczególnych demonów lub też określenia, które taki status osiągnęły. Wyjątek stanowi termin „diabeł”. Wspominamy go w tym miejscu, gdyż jest on konkretną istotą (szatanem/Szatanem), chociaż to określenie nie stanowi jego imienia. Diabeł (διάβολος) pojawia się w apokryfie tylko raz (w 15,11). Termin ten w języku greckim oznacza oskarżyciela, ale takiego, który próbuje obciążyć zeznaniami kogoś – fałszywie lub też prawdziwie, lecz złośliwie. Rzeczownik pochodzi od czasownika διαβάλλω zawierającego ideę separacji¹³. Tak oto oskarżyciel jawi się jako ten, który stara się oddzielić człowieka od Boga, a także Mesjasza od Ojca. Pojawia się on 22 razy w Biblii Greckiej (głównie w tych miejscach, w których *Septuaginta* przekłada hebrajskie שָׂטָן śātān) oraz 37 razy w Nowym Testamencie. W *Testamencie Salomona* ukazany został jako kusiciel Emmanuela.

Pozostałe istoty demoniczne zostaną przywołane w kolejności ich pojawiania się przed Salomonem. Najpierw królowi ukazał się wyglądający jak „płonący ogień” (ὥς πῦρ φλεγόμενον) i „nieznośny” (χαλεπός) Orniasz (Ὀρνίας) (1,2.10; 2,1.2.8.9; 3,1.3; 9,3; 20,6.11). Dokuczał on chłopcu pracującemu przy budowie świątyni. Imię demona być może nawiązuje do Jebusyty Ornana (hebr. אֲרְנָן ʾornān, gr. Ορνια), od którego Dawid zakupił klepisko, aby na nim zbudować ołtarz (por. 1 Krn 21,18). Możliwe jest też pochodzenie imienia od gr. ὄρνις („ptak”), skoro zły duch przybierał niekiedy postać skrzydlatego stworzenia (por. 2,3)¹⁴.

Orniasz otrzymał od Salomona nakaz przyprowadzenia Beelzebula (Βεελζεβούλ), głównego złego ducha, stojącego na czele innych demonów (wyżej wspomniane zostały już określenia odnoszące się do niego). Beelzebul (który w apokryfie pojawia się w 3,1.2.3.2.6; 4,2; 5,1; 6,1.2.9.10; 9,8; 16,3.5) to odpowiednik biblijnego Belzebuba. W *Starym Testamencie* pojawia się bożek Ekronu o imieniu בַּעַל זְבֻב baʿal zəḇūḇ (gr. Βααλ μυῦα). To do niego ranny król Ochozjasz wysłał swych ludzi po konsultację (por. 2 Krl 1,2n). Belzebub oznacza „pana much”, stąd być może łączono go z pojawianiem się chorób przenoszonych często przez insekty. W *Nowym Testamencie* spotykamy kilkakrotnie Belzebuba (Βεελζεβούλ) jako władcę demonów (por. Mt 10,25; 12,24.27; Mk 3,22; Łk 11,15.18.19)¹⁵. Beelzebul, o którym czytamy w *Testamencie Salomona*, pokazał królowi pierwszego spośród demonów. Okazał się nim duch rodzaju żeńskiego – Onoskelis (Ὀνοσκελίς – dosł. „ta z oślimi nogami”) (4,2.4). Taka postać pół-człowieka

¹³ Por. W. Kardys, dz. cyt., s. 208.

¹⁴ Por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie...*, s. 414.

¹⁵ O pochodzeniu imienia Beelzebub, por.: W. Herrmann, *Baal Zebub*, בַּעַל זְבֻב, w: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible...*, s. 154-166; K. Kościelniak, dz. cyt., s. 94-96.

i pół-osa/pół-muła pojawia się w mitologii greckiej i jest, być może, żeńskim odpowiednikiem satyra¹⁶.

Kolejnym demonem przywiedzionym przed oblicze Salomona jest Asmodeusz (Ἀσμοδαῖος) (5,1.7.9.10.12). Tego złego ducha znamy ze starotestamentalnej *Księgi Tobiasza*, w której pojawia się on jako zabójca poślubianych po kolei przez Sarę jej siedmiu mężów (por. Tb 3,8). Tobiasz, kolejny małżonek nieszczęśliwej kobiety, zdołał, dzięki pomocy anioła Rafała, przegnać Asmodeusza, dokonując egzorcyzmu (przy pomocy spalanej wątroby rybiej; por. Tb 8,2-3). Nawiązuje do nich wprost autor apokryfu w 5,9-10. Imię Asmodeusz przetrwało w języku greckim (jako Ασμοδαῖος lub Ασμοδαυς; Tb 3,8.17), jakkolwiek w Talmudzie pojawia się ono w wersji semickiej (jako אַשְׁמֹדַי lub אַשְׁמֹרַי) i pochodzi od rdzenia שִׁמַּד („niszczyć”). Etymologicznie ujmując, Asmodeusz miałby być zatem „niszczycielem”¹⁷. Niektórzy uczeni opowiadają się za perskim pochodzeniem jego imienia¹⁸.

Następnym demonem, jakiego poznajemy z lektury *Testamentu*, jest Efiappas (Ἐφίππας) (6,5; 12,4; 22,19; 24,1), arabski duch wiatru¹⁹. Po nim przybywa Liks Tetraks (Λίξ Τέτραξ) (7,5). W tym dwuczłonowym imieniu określenie Λίξ odnosi się do ziemi, zaś Τέτραξ do czterech pór roku. Imię złego ducha pojawia się na tabliczkach magicznych z Krety oraz w aramejskich tekstach magicznych. Odpowiada on między innymi za gwałtowne porywy wiatru²⁰. Czytelnikom Biblii nasuwa się w tym miejscu na myśl wichura powstała wskutek działania szatana, która zniszczyła dom dzieci Hioba i je zabiła (por. Hi 1,19).

W dalszej kolejności przybywa przed królewskie oblicze demon Niosący Lwa (Λεοντοφόρον) (11,4.7). Wcześniej już w artykule został przywołany ten duch, który z wyglądu przypominał lwa, tu jednak mamy do czynienia ze złożonym imieniem własnym, o czym świadczy zapis wielką literą, zarówno w tekście oryginalnym, jak i w tłumaczeniach. „Niosący Lwa” może oznaczać tego, którego wygląd zewnętrzny tegoż drapieżnika przypominał. Również formę imienia przybiera Duch o trzech odnogach (o wyglądzie trzygłowego smoka) (Πνεῦμα τρίβολον ἐν τρισί) (12,2), zwanego też Najczcigodniejszym ze smoków (Κορυφή δρακόντων) (12,6). Jeszcze jeden potwór (Skrzydlaty Smok – Πτεροδράκων) po-

¹⁶ Por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie...*, s. 418; D.C. Duling, dz. cyt., s. 964.

¹⁷ Por. W. Kardys, *Egzorcyzm w Księdze Tobiasza w świetle egzorcyzmów nowotestamentalnych*, „Studia Pelplińskie” 48 (2015), s. 84.

¹⁸ Por. K. Kościelniak, dz. cyt., s. 172-173.

¹⁹ Por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie...*, s. 422.

²⁰ Por. tamże, s. 116; D.C. Duling, dz. cyt., s. 969. Poza tym imię demona stanowi wyraźne nawiązanie do tzw. *Ephesia grammata*, czyli czterech tajemniczych słów wrytych w świątyni Artemidy w Efezie. Obok wyrazów Liks i Tetraks pojawiają się jeszcze Damnameus i Aision; por. P. Busch, *Solomon as a True Exorcist. The Testament of Solomon in Its Cultural Setting*, w: J. Verheyden (red.), *The Figure of Solomon in Jewish, Christian and Islamic Tradition. King, Sage and Architect*, Leiden 2013, s. 189.

jawi się w 14,3.7. We wskazanych przypadkach można by po raz kolejny przywołać nawiązania do lwa (por. 1 P 5,8), a także do smoka, jako demonicznych postaci pojawiających się na kartach *Nowego Testamentu* (por. Ap 12,3-17).

Przed Salomonem zjawiają się kolejne demony, tym razem rodzaju żeńskiego. Najpierw przybywa Obizut (Ὀβιζούθ) (13,3). Jej rozczochrane włosy (por. 13,1) zdradzają mitologiczne pochodzenie. W starożytnych przekazach greckich w taki właśnie sposób wyobrażano sobie Meduzę, najmłodszą spośród trzech Gorgon. Spojrzeniem zmieniała wszelkie istoty żywe w kamienie. Potargane włosy to właściwie wijące się węże. Idąc innym tropem, możemy w Obizut dostrzec podobieństwo do mezopotamskiej demonicznej Lilith, którą przedstawiano jako kobietę z rozwianymi włosami²¹. Drugi demon rodzaju żeńskiego to Enefigos (Ἐνιφήγιος) (15,2). Jej charakterystyczny wygląd (kobieta z trzema głowami i trzema parami rąk; por. 15,1) sprawił, że niektórzy uczeni (np. McCown) widzą w niej odpowiednik greckiej bogini Hekaty, którą przedstawiano w sztuce jako trzy kobiety złączone ze sobą plecami lub też jedną postać z trzema głowami²².

Kolejnym demonem, który otrzymał rozkaz zjawienia się przed królem, jest Kynopegon (Κυνοπήγον) (16,4). Miał on z przodu postać konia, z tyłu zaś ryby (por. 16,1). Przedstawił się jako „okrutny duch morski” (16,1). To skłania niektórych uczonych do postrzegania go jako Posejdona²³, znanego z mitologii greckiej boga mórz i oceanów. Etymologia imienia nastęrcza uczonym trudności²⁴.

Najliczniejszą grupę demonów, które pojawiły się jednocześnie przed obliczem króla, stanowi „trzydzieści sześć ciał niebieskich” (τριάκοντα ἕξ στοιχεία)²⁵ (18,1.2). Określone są one również jako „władcy świata ciemności obecnego czasu” (οἱ κοσμοκράτορες τοῦ αἰῶνος τούτου) (18,2) oraz wprost jako „trzydzieści sześć demonów” (τριάκοντα ἕξ δαιμόνες) (18,42). Mają głowy bezkształtnych psów, ale przybierają też różne twarze (byka, bestii, smoka, sfinksa, ptaka; por. 18,1). Po kolei przedstawiają się Salomonowi, podając swe imiona: (1) Ruaks (Ῥύαξ)²⁶ (pierwszy dekan cyklu zodiaku²⁷ [δεκανὸς α' τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου])

²¹ Por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie...*, s. 432; D.C. Duling, dz. cyt., s. 974.

²² Por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie...*, s. 434; C.C. McCown, dz. cyt., s. 67.

²³ Por. tamże.

²⁴ Może być zbitką gr. słów κυνος (od κυων – „pies”) i πήγη („źródło”) lub też zniekształconego rzeczownika κυμα („fala”) i czasownika πηγαζω („wypływać obficie”; por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie*, s. 436; D.C. Duling, dz. cyt., s. 976.

²⁵ Termin στοιχεία ma w grece hellenistycznej wiele znaczeń. W naszym tekście odnosimy go do duchów, których siedliskiem są gwiazdy. Liczba 36 wiąże się z podziałem sfery na 360 stopni. W przekonaniu starożytnych istniały bóstwa, z których każde władało dziesięcioma procentami sfery zodiaku, stąd określano je mianem „dekanów”; por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie...*, s. 438.

²⁶ Być może imię demona jest związane fonetycznie z łac. „rex” – „król”.

²⁷ Odpowiada Sro (czyli Baranowi) z listy Maniliusa; por. tamże, s. 438; D.C. Duling, dz. cyt., s. 978.

(18,4); (2) Barsafael (Βαρσαφαήλ)²⁸ (18,6); (3) Artosael (Ἄρτοσαήλ)²⁹ (18,7); (4) Horopel (Ὅροπέλ)³⁰ (18,8); (5) Kairoksanondalon (Καιρωξανονδάλου)³¹ (18,9); (6) Sfondonael (Σφενδοναήλ)³² (18,10); (7) Sfandor (Σφανδώρ)³³ (18,11); (8) Belbel (Βελβέλ) (18,12); (9) Kurtael (Κουρταήλ)³⁴ (18,13); (10) Metatiaks (Μεταθιάξ) (18,14); (11) Katanikotael (Κατανικοταήλ) (18,15); (12) Saftorael (Σαφθοραήλ) (18,16); (13) Fobotel (Φοβοθήλ)³⁵ (18,17); (14) Leroel (Λερωήλ) (18,18); (15) Subelti (Σουβελτί) (18,19); (16) Katraks (Κατράξ)³⁶ (18,20); (17) Ieropa (Ἰεροπά) (18,21); (18) Modebel (Μοδεβήλ) (18,22); (19) Mardero (Μαδέρω) (18,23); (20) Ruks³⁷ Natote³⁸ (Ῥὺξ Ναθώθη) (18,24); (21) Ruks Alat (Ῥὺξ Ἀλάθ) (18,25); (22) Ruks Audameot (Ῥὺξ Αὐδαμείωθ) (18,26); (23) Ruks Mantado (Ῥὺξ Μανθαδῶ) (18,27); (24) Ruks Aktonme (Ῥὺξ Ἀκτονμέ) (18,28); (25) Ruks Anatret (Ῥὺξ Ἀνατρέθ) (18,29); (26) Ruks Enauta (Ῥὺξ Ὁ Ἐναυθά)³⁹ (18,30); (27) Ruks Aksesbut (Ῥὺξ Ἀξισβύθ) (18,31); (28) Ruks Hapaks

²⁸ Być może imię to pochodzi od hebr. zwrotu „syn warg Bożych”; por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie...*, s. 438.

²⁹ Istnieją dwie hipotezy co do etymologii tego imienia: pochodzi od hebr. rdzenia שָׁרַע („rozerwać na kawałki”) lub od gr. αρατος („chleb”); por. tamże, s. 439.

³⁰ Oto kilka hipotez związanych z pochodzeniem tego imienia: (1) fonetycznie jest ono bliskie imieniu egipskiego boga Horusa; (2) może pochodzić od gr. ορος (w nawiązaniu do egipskiego dekana Sesme); (3) zapis konsonantyczny imienia jest identyczny ze spółgłoskami imienia Rafał, czyli archanioła, który pozbawia złego ducha mocy (Ὅροπέλ a Ῥαφαήλ – przy czym litery π i φ w hebr. zapisujemy za pomocą jednej spółgłoski ע, z *dageszem* w środku lub bez niego); por. tamże, s. 439; D.C. Duling, dz. cyt., s. 978.

³¹ Imię to wydaje się być zbitką trzech gr. słów: (1) καιρω („robić coś we właściwym czasie”) + (2) χαινω („czesać wełnę i przygotowywać ją na przędzę”) + (3) δολος („pochodnia”). Mógłby zatem nawiązywać do dekana Lampadiasa („niosącego pochodnię”); por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie...*, s. 439; D.C. Duling, dz. cyt., s. 978.

³² Imię przypomina gr. rzeczownik σφενδοινη – „obręcz”, „temblak”; por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie...*, s. 439.

³³ Może pochodzi od gr. δωρον lub φανδωρον – terminów związanych z dawaniem światła; por. tamże, s. 439; D.C. Duling, dz. cyt., s. 978.

³⁴ Może pochodzi od gr. κουριζω i hebr. קָרַץ („ciąć”; termin ten wykorzystywany był w znaczeniu „zawierania przymierza”, co wraz z elementem teoforycznym כּוּשׁ oznaczać by mogło: „Bóg zawiera przymierze”; por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie*, s. 440). Idąc innym tropem (za gr. κουριζω), niektórzy uczeni wskazują na kastrata albo na demona, który zranił się cięciem. Tamże.

³⁵ Być może jest to personifikacja lęku (gr. φοβος); por. J. Kręcidło, *Testament Salomona. Tłumaczenie...*, s. 440.

³⁶ Może łączy się z łac. atra („czarna”).

³⁷ Imię to, które będzie towarzyszyło wszystkim pozostałym demonom z grupy, jest prawdopodobnie wariantem imienia „Ruaks” z 18,4 i oznaczałoby również „króla”; por. tamże, s. 441.

³⁸ Być może jest to nawiązanie do egipskiego boga księżycy Tota; por. tamże.

³⁹ Rodzajnik ὁ przed drugim członem imienia (nieobecny w pozostałych przypadkach) wskazuje na jego funkcyjność (pochodzi prawdopodobnie od gr. εναιω – „rozpalać ogień”); por. tamże, s. 441-442.

(‘Pὺξ Ἀπάξ)⁴⁰ (18,32); (29) Ruks Anoster (‘Pὺξ Ἀνοστήρ)⁴¹ (18,33); (30) Ruks Fisikoret (‘Pὺξ Φυσικορέθ) (18,34); (31) Ruks Aleuret (‘Pὺξ Ἀλευρήθ)⁴² (18,35); (32) Ruks Ichtuon (‘Pὺξ Ἰχθύον)⁴³ (18,36); (33) Ruks Achoneot (‘Pὺξ Ἀχωνεώθ)⁴⁴ (18,37); (34) Ruks Autot (‘Pὺξ Αὐτώθ) (18,38); (35) Ruks Fteneot (‘Pὺξ Φθηνεώθ)⁴⁵ (18,39); (36) Ruks Mianet (‘Pὺξ Μιανέθ) (18,40);

Kolejnym demonem, który pojawił się przed królem, jest wspomniany już w 6,3 Abezetibu (Ἀβεζετιβοῦ) (25,2). Z treści apokryfu dowiadujemy się o wspieraniu przez niego czarowników egipskich (Jannesa i Jambresa), konkurujących przed faraonem z cudami i znakami Mojżeszowymi (3,3n). Tradycja żydowska łączy imię demona ze zbitką słów אב עזות אובר⁴⁶.

W końcowym fragmencie księgi wspomniano dwa bożki: Rafana (Ῥαφάν) i Molocha (Μολόχ) (26,2.4.5). Warto odnotować ich obecność, gdyż to właśnie bóstwa pogańskich panteonów zostały w pewnej mierze przeniesione do przekazów żydowskich i chrześcijańskich jako istoty demoniczne lub były za takie uważane. Rafan to bóstwo astralne, Moloch zaś to bożek, któremu składano ofiary z ludzi. Obaj są wspomniani w Dz 7,43 (przy czym Rafan w nieco innej formie – jako Ῥαιφάν).

4. PERSONIFIKACJE

Ostatnią grupę określeń istot demonicznych, jakie pojawiają się w *Testamencie Salomona*, stanowią personifikacje. Już w o wiele starszych przekazach starożytnego Bliskiego Wschodu znano zjawisko uosabiania nieszczęść, chorób i uciążliwości, nadając im cechy istot rozumnych, szkodzących ludziom. Tak było w Mezopotamii i w Persji⁴⁷, a także w Grecji.

⁴⁰ Gr. ἀπάξ oznacza „jeden raz”, być może lepiej pasowałoby (jak to jest w rękopisie P) ἀρπαξ, czyli „dziki”; por. tamże, s. 442.

⁴¹ Gr. termin νοστος oznacza „powrót do domu”. Jeśli jest ono tu obecne (a poprzedzone *alpha privativum*), imię demona oznaczałoby tego, który przeszkadza ludziom w bezpiecznym powrocie do domu. Jednak z lektury apokryfu wiemy, że dziedzina działalności demona była inna; por. tamże.

⁴² Być może istnieje jakieś powiązanie między tym imieniem a gr. ἀλευρον („mąka pszenna”); por. tamże.

⁴³ Pochodzi prawdopodobnie od gr. ἰχθυς („ryba”) (por. tamże), choć lepiej pasowałoby to określenie do poprzedniego demona, który szkodzi ludziom, dławiąc ich rybimi ościami.

⁴⁴ Imię to jest spokrewnione z egipskimi dekanami (Chont-har i Chontchre) oraz z gr. Anchonionem; por. tamże.

⁴⁵ Niektórzy uczeni widzą tu odniesienie do memfickiego boga Ptaha; por. tamże, s. 443.

⁴⁶ Por. J. Petroff, *Solomon, Testament of*, w: F. Skolnik, N. Berenbaum (red.) *Encyclopaedia Judaica*, t. 18, Detroit 2007, s. 768.

⁴⁷ Por. W. Kardys, *Szatan w Starym Testamencie...*, s. 28-33.

Podobne zjawisko spotykamy również w *Testamencie Salomona*. Przed oblicze króla stawiło się siedem duchów (πνεύματα ἑπτά) (8,1) – „ciała niebieskie” (στοιχεῖα) i „władcy świata ciemności” (κοσμοκράτορες τοῦ σκοτους) (8,2). Wszystkie demony są rodzaju żeńskiego, co na poziomie gramatycznym podkreśla obecność rodzajnika określonego *femininum*: (1) Fałsz (ἡ Ἀπάτη)⁴⁸ (8,5); (2) Spór/Nieżgoda (ἡ Ἐρις)⁴⁹ (8,6); (3) Przeznaczenie (ἡ Κλωθώ)⁵⁰ (8,7); (4) Rozpacz (ἡ Ζάλη)⁵¹ (8,8); (5) Błąd (ἡ Πλάνη) (8,9); (6) Moc (ἡ Δύναμις)⁵² (8,10); (7) Najgorszy (ἡ Κακίστη) (8,11). Nie bez znaczenia jest liczba siedem. W tradycji biblijnej może przywoływać na myśl siedem złych duchów, które bierze ze sobą wyrzucony z człowieka demon, by zamieszkały w opuszczonym przez niego „domu” (por. Łk 11,24-26) lub też siedem złych duchów, które opuściły Marię Magdalenę (por. Łk 8,2). Czytelnik żydowski skojarzy siódmkę demonów z duchami fałszu, jakie we śnie ujrzał Ruben⁵³. Z kolei hellenista mógł połączyć siódmkę demonów z siedmioma Plejadami, córkami Atlasa⁵⁴. Greenbaum z kolei idzie tropem astrologicznym i próbuje zestawzić poszczególne demony z konkretnymi planetami⁵⁵.

Należy wymienić jeszcze jednego demona – bezgłowego ducha o imieniu Morderstwo (Φόνος) (9,2). W magicznych tekstach egipskich jest on znany jako duch wywołujący gorączkę⁵⁶, zaś w przekazach biblijnych może kojarzyć się z diabłem jako bytem związanym z ideą śmierci (por. Mdr 2,24) oraz zabójcą (ἀνθρωποκτόνος; J 8,44).

Podjmując próbę klasyfikacji demonów w *Testamencie Salomona*, natrafiamy na trudność związaną z brakiem silnie zarysowanej hierarchii duchów. Dlatego też najtrafniejszym kluczem ich całościowego uchwycenia wydaje się ukazanie określeń i imion. W apokryfie spotykamy często zwyczajne terminy, takie jak

⁴⁸ W mitologii greckiej Apatē jest boginią uosabiającą zdradę, oszustwa. Wydostała się na świat wraz z innymi nieszczęściami po otwarciu puszek Pandory.

⁴⁹ W mitologii greckiej Eris (Eryda) jest boginią niezgody i chaosu. Jej rzymski odpowiednik to Dyskordia.

⁵⁰ Kłoto to jedna z mitologicznych Mojr. Przedstawiano ją z wrzecionem w dłoniach, gdyż zajmowała się przedzieleniem nici ludzkiego życia.

⁵¹ Słowo to nawiązuje do wzburzonych fal morskich; por. J. Kręciłło, *Testament Salomona. Tłumaczenie...*, s. 425.

⁵² W Nowym *Testamencie* Moce (δυνάμις) wraz z Władzami, Tronami i Potęgami (por. Kol 1,16) mogą również odnosić się do istot demonicznych. Kwestię tę analizuje: K. Kościelniak, dz. cyt., s. 106-111.

⁵³ W *Testamencie Rubena* czytamy o siedmiu duchach zesłanych przez Beliara (por. 2,1), a potem dowiadujemy się, że każdemu z nich można przypisać jakiś grzech lub wadę moralną (por. 3,1n).

⁵⁴ Por. C.C. McCown, dz. cyt., s. 70; D.C. Duling, dz. cyt., s. 969-970.

⁵⁵ Por. D.G. Greenbaum, *The Daimon in Hellenistic Astrology. Origins and Influences*, Leiden 2016, s. 132-134.

⁵⁶ Por. J. Kręciłło, *Testament Salomona. Tłumaczenie...*, s. 427.

„demon” czy „duch”, tylko niekiedy (zwłaszcza w tym drugim przypadku) z towarzyszącymi im dookreśleniami. Kolejną grupę stanowią istoty określane obrazowo lub opisowo, w przypadku których autor podkreśla ich wielkość („Wielki”), ilość („legion/legiony”), siłę („okrutny”, „okazały”), cechy wyglądu zwierzęcego („lew”, „pies”), czy przymioty („lubieżny [duch]”). Cała kolejna grupa demonów została nazwana po imieniu. Wśród ich imion zauważamy te, które pochodzą z tradycji biblijnej (np. Beelzebul), judaistycznej (np. Asmodeusz, jakkolwiek w pierwszym rzędzie znamy go ze Starego Testamentu), mitologicznej (greckiej [np. Onoskelis], egipskiej [np. Horopel], a nawet mezopotamskiej [por. Obizut]), a także z terminologii astrologicznej (np. Wielka Niedźwiedzica). Ostatnią kategorię stanowią złe duchy, których imiona mają charakter personifikacji (m.in. Fałsz, Rozpacz). Część postaci demonicznych to istoty rodzaju żeńskiego (np. Enefigos).

Bibliografia

Aune D.E., *Archon ἄρχων*, w: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, red. K. van der Toorn, B. Becking, P.W. van der Horst, Leiden – Boston – Köln 1999, s. 82-85.

Busch P., *Solomon as a True Exorcist. The Testament of Solomon in Its Cultural Setting*, w: *The Figure of Solomon in Jewish, Christian and Islamic Tradition. King, Sage and Architect*, red. J. Verheyden, Leiden 2013, s. 183-196.

Duling, D.C. *Testament of Solomon (First to Third Century A.D.). A New Translation and Introduction*, w: *The Old Testament Pseudepigrapha. Volume One. Apocalyptic Literature and Testaments*, red. J. H. Charlesworth, Peabody 2011, s. 935-988.

Forsyth N., *The Old Enemy. Satan and the Combat Myth*, Princeton 1989.

Greenbaum D.G., *The Daimon in Hellenistic Astrology. Origins and Influences*, Leiden 2016.

Herrmann W., *Baal Zebub*, בעל זבוב, w: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, red. K. van der Toorn, B. Becking, P. W. van der Horst, Leiden – Boston – Köln 1999, s. 154-166.

Hutter M., *Asmodeus*, Ἀσμοδαῖος, w: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, red. K. van der Toorn, B. Becking, P. W. van der Horst, Leiden – Boston – Köln 1999, s. 106-108.

Kardyś W., *Egzorcyzm w Księdze Tobiasza w świetle egzorcyzmów nowotestamentalnych*, „Studia Pelplińskie” 48 (2015), s. 83-94.

Kardyś W., *Szatan w Starym Testamencie oraz w judaizmie Drugiej Świątyni. Studium z historii tradycji* (Studia Biblica Lublinensia), Lublin 2015.

Kościelniak K., *Zło osobowe w Biblii. Egzegetyczne, historyczne, religioznawcze i kulturowe aspekty demonologii biblijnej*, Kraków 2002.

Kręcidło J., *Testament Salomona. Wprowadzenie*, w: *Pisma apokaliptyczne i testamenty* (Apokryfy Starego Testamentu 2), Kraków – Mogilany 2010, red. M. Parchem, s. 393-412.

Kręcidło J., *Testament Salomona. Tłumaczenie i noty*, w: *Pisma apokaliptyczne i testamenty* (Apokryfy Starego Testamentu 2), red. M. Parchem, Kraków – Mogilany 2010, s. 413-451.

McCown C.C., *The Testament of Solomon, Edited from Manuscripts at Mount Athos, Bologna, Holkham Hall, Jerusalem, London, Milan, Paris and Vienna, with Introduction* (Untersuchungen zum Neuen Testament 9), Leipzig 1922.

Mędala S., *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, Kraków 1994.

Pére G.A. z, *Apocriphi dell'Antico Testamento*, w: *Letteratura giudaica intertestamentaria* (Introduzione allo studio della Bibbia 9), G. A. Pérez, F. G. Martínez, M. Pérez Fernández Brescia 1998, s. 209-366.

Petroff J., *Solomon, Testament of*, w: *Encyclopaedia Judaica*, t. 18, red. F. Skolnik, N. Berenbaum, Detroit 2007, s. 768.

Riley G.J., *Demon, Δαίμων, Δαιμονίων*, w: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, red. K. van der Toorn, B. Becking, P.W. van der Horst, Leiden – Boston – Köln 1999, s. 235-240.

Streszczenie

Testament Salomona ukazuje mocno rozbudowany świat demonów. Próbując go całościowo sklasyfikować, zauważamy brak wyraźnej hierarchii złych duchów. Najlepszym kluczem usystematyzowania demonologii zarysowanej w piśmie jest przywołanie ich określeń i imion. Często spotykamy zwyczajne określenia, takie jak „demon” czy „duch”, czasem z towarzyszącymi im dookreśleniami. Kolejną grupę stanowią istoty określane obrazowo lub opisowo, w przypadku których autor podkreśla ich wielkość („Wielki”), ilość („Legion/Legiony”), siłę („okrutny”), cechy wyglądu zwierzęcego („lew”, „pies”) czy przymioty („lubieżny duch”). Cała kolejna grupa demonów została nazwana po imieniu. Wśród ich imion zauważamy te, które pochodzą z tradycji biblijnej (np. Beelzebul), judaistycznej (np. Asmodeusz), mitologicznej (np. Onoskelis, Horopel, Obizut), a także z terminologii astrologicznej (np. Wielka Niedźwiedzica). Ostatnią kategorię stanowią złe duchy, których imiona mają charakter personifikacji (m.in. Fałsz, Rozpacz). Część postaci demonicznych to istoty rodzaju żeńskiego (np. Enefigos).

Słowa kluczowe: demony, złe duchy, demonologia pozabiblijna, *Testament Salomona*

Summary

The Designations, Names and Personifications of Demons and Their Provenance According to the Pseudoepigraphical *Testament of Solomon*

The pseudoepigraphical Testament of Solomon presents the most developed world of demons. If we try to classify them, we find a difficulty because of the lack of a clear hierarchy of spirits. That is why it seems that the best key to characterise the demonology of this writing is the presentation of designations and names of particular demons. The most frequently used terms that we may find in the book are the ordinary designations such as “demon” or “spirit”. They are sometimes followed by qualifiers (especially in the case of the latter one). The second group consists of the creatures which are named after their visual or descriptive designations by which the author underlines their greatness (“the Great One”), quantity (“legion/legions”), strength (“a cruel spirit”), the animal-shaped appearance (“lion”, “dog”) or attributes (“a lecherous spirit”). The next category of demons was described by using the proper names. They include Biblical names (e.g. Beelzeboul), ones belonging to the Judaic tradition (e.g. Asmodeus), the mythology of Greece (e.g. Onoskelis), Egypt (e.g. Oropel), Mesopotamia (e.g. Obyzouth) or even the astrological terminology (e.g. the Great Bear). The last group contains the names which are personifications of vices or evil features (e.g. Deception, Distress). Though most of the spirits are masculine, we may find a few feminine ones (e.g. Enephigos).

Keywords: *demons, evil spirits, extra-biblical demonology, the Testament of Solomon*